

A városi elit és a döntéshozók

Takács Tibor: Döntéshozók. Városi elit és önkormányzat Nyíregyházán a 20. század első felében.

LHarmattan, Budapest, 2008. 306 oldal.

A felületes szemlélő a könyvre tekintve egy újabb virilis listákat elemző kötetre gondol. Bizonyára ezért sem véletlen, hogy a szerző fontosnak tartja a monográfia során többször is hangsúlyozni, hogy a helyi elitvizsgálatokban szinte egyed-uralkodó szemlélettel szemben a virilis listák szereplőit ő csupán a városi elit egyik jelentős csoportjának tekinti.

Takács Tibor tömören megfogalmazott célja értelmében azt kívánja vizsgálni, hogy Nyíregyházán, a huszadik század első felében „kik döntenek a közösség életét alapvetően meghatározó kérdésekben, kik monopolizálják a beleszólás nagyobb valószínűségét biztosító társadalmi pozíciókat” (9). Kutatása során a várost önálló entitásnak tekinti, eredményeit nem akarja más városokkal összehasonlítani, a külső hatásokkal nem, vagy csak kevésé számol.

A kötet négy nagyobb egységre tagolódik. Az elsőben a szerző a vizsgálódás kereteit tárja elénk, a város történetét, az elit fogalmát és a törvényi kereteket rajzolja meg. A második és egyben leghosszabb részben a kutatás tárgyául választott képviselőtestület empirikus vizsgálatára kerül sor. A harmadikban Takács a városi elit teljesítményének bemutatását, az utolsó részben a testületen belüli érdekviszonyok taglalását ígéri olvasóinak.

Véleményem szerint zavaró, hogy míg a kötet címében a *városi elit* fogalma jelenik meg, az első fejezet alfejezetének címében a *helyi elit* fogalmi meghatározása szerepel, az empirikus részben pedig a cím szerint újra a *nyíregyházi városi elit*ről beszélünk, míg az ezt követő fejezetcímekben mindvégig a *városi elit* kifejezés jelenik meg. Első olvasásra nehezen eldönthető, hogy a szerző a két fogalmat szinonimákként használja-e vagy sem, de mivel a szövegben különböző magyarázat nélkül felváltva szerepelnek, azonosságukra szavazva folytatom az ismertetést. Mindemellett a bevezető fejezetből azt is megtudhatjuk, hogy a városi elit a szerző értelmezésében a politikai elit fogalmának is megfeleltethető. A fogalmi zavartól szerencsére ez esetben megkímél bennünket, mert leszögezi, hogy a politikai elit kifejezést ebben a szövegben nem használja.

Az első fejezet várostörténeti bevezetője után, az elitelméletek és a hazai elitkutatások áttekintését követően, Takács Tibor bemutatja, mit is ért ő városi eliten a huszadik század első felének nyíregyházi társadalmában. Elméleti kiindulópontja Lengyel György elitfogalma, ennek értelmében a városi elitet a helyi uralmi pozíciók, a döntési-befolyásolási kompetenciák birtokosaival azonosítja. Az empirikus vizsgálathoz az elit tagjait a vezető intézményekben betöltött

pozíciójukon keresztül kívánja megragadni. Véleménye szerint azért volt releváns a vizsgálat tárgyául a *városi képviselőtestület* tagjait választani, mert ők befolyásolhatták a leginkább a helyi közösség életét. A képviselőtestület tagjait kizárólag döntéshozókként kívánja vizsgálni, magánemberi működésüknek ebben a megközelítésben nincs jelentősége. Az elittagok megjelenését a helyi elitegyesületekben elsősorban forráshiány miatt nem vette figyelembe.

A szerző néhány hasonló szemléletű kutatásra is felhívja olvasói figyelmét, de csak azért, hogy bemutassa, mennyire nem általános az általa választott megközelítés, ellentétben a városi elitet a virilistákkal azonosító szemlélettel. A virilizmus, a városi elit és a gazdasági elit problematikájának alapos körüljárását követően a városi elit másik összetevőjével, a választott képviselőkkel kapcsolatos szakirodalmi előzményeket tekinti át.

A hatályos jogszabályok ismertetése mellett Takács a helyi viszonyokban jártas kutatóként hosszan elemzi a nyíregyházi virilisek összetételét. Ezután a képviselőtestület választott tagjaira vonatkozó törvényi szabályozást, a választások lebonyolítását és részvételi arányait mutatja be. Végül a képviselőtestület harmadik összetevőjére, a hivatali tagokra vonatkozó intézkedések kerülnek az olvasó elé.

Konklúziója szerint a kiegyezés utáni törvények a művelt és vagyonos polgárság számára teremtettek lehetőséget a helyi önkormányzatban való részvételre. Mellettük a városi bürokrácia a hivatalnokok szavazati jogának köszönhetően kapott helyet ugyanitt. A rendszer legitimitását vizsgálva kitűnik, hogy az első repedések az első világháború után keletkeztek, amelyek Takács szerint a harmincas évekre legitimációs válsággá mélyültek.

A második fejezetben a városi elit társadalmi összetételét, létszámát, fluktuációját és életkorát, foglalkozási megoszlását, vagyoni és jövedelmi viszonyait, felekezeti hovatartozását, valamint politikai elkötelezettségét vizsgálja a szerző. A fejezet elején megfogalmazott célok szerint e sok szempontú vizsgálat eredményeként megtudhatjuk, hogy a helyi társadalom mely csoportjai kerültek vezető pozícióba Nyíregyházán. Takács számára fontos szempont volt még, hogy rávilágítson, mennyiben változott az elit összetétele az 1929-es közigazgatási reform hatására. A kutatásba kilenc mintaévben (1900 és 1944 között) 1613 pozíció és 724 személy került.

Nyíregyházán az 1924-es képviselőtestület közel harmada tartotta meg 1930-ban is tagságát, legnagyobb esélyük a viriliseknek, a legkisebb esélyük a választottaknak volt pozíciójuk megőrzésére. A konklúzió szerint a hosszú távú tagság feltétele a jogcím-váltás volt. A törvényi szabályozás következtében elsősorban a korábbi virilisek választottként való bekerülésére vagy a korábbi meghatalmazottak virilissé válására voltak példák. Életkorukat tekintve minden időmetszetben az ötven-hatvan évesek voltak többségben, vagyis a cserélődés folyamatos volt. A jogcímenként külön kiszámított átlagéletkori sajátosságokból pedig jól látható, hogy a választottak általában az idősebbek, míg a megbízottak és a hivatali tagok a fiatalabbak közül kerültek ki.

A generációváltás vizsgálatakor általában jó lett volna, ha a szerző elárulja, hogy mikor, mekkora mintáról beszél – azaz hány embernek sikerült kideríteni a születési évét –, ennek számszerű említése azonban kimaradt a szövegből. A második táblázat ugyan felsorolja az ismert születési évű elittagok számát mintaevenként, de azt nem tudjuk, hogy a mintáknak mi volt a teljes létszáma. Ez egy plusz sorral megoldható lett volna ebben az amúgy hibásan közölt táblázatban (73). Itt kell kitérnem az empirikus adatok prezentálásának a kötet egészére jellemző problémáira. Általában nem ártott volna egy összegző tábla a minták összetételére vonatkozóan. Zavaró, ugyanakkor nehezíti az olvasást és a megértést, hogy az ábrák és táblázatok nincsenek összhangban a szöveggel, nem a megfelelő szöveghelynél helyezték el őket, nincsenek utalások a szövegben a vonatkozó táblázatokra és ábrákra. Sok helyen pontatlanok a táblázat- és ábracímek. Különösen problémás a foglalkozási összetételt ismertető fejezet, amelyben a bőség zavarával küzd az olvasó, de teljesen feleslegesen bontja meg a szöveget a táblázatok özöne, ahelyett, hogy a megfelelő helyre illesztették volna be az összefoglaló táblázatot és az ábrát. Véleményem szerint ennél még az is jobb megoldás lett volna, ha mindet egy helyre, egy függelékebe helyezi a szerző vagy a szerkesztő.

Egy adott csoport foglalkozási összetételének vizsgálata minden kutató számára kihívást jelent, mert nehéz kikezdehetetlen és releváns kategóriarendszert kialakítani. Ebben az esetben a szerző a korabeli források meghatározásait használja. Részletesen, a kritikák megelőzése érdekében példákkal ismerteti a besorolási nehézségeket és a statisztikai módszer korlátait is.

Nyíregyházán a virilis képviselők főként értelmiségiek, a megbízottak főleg tisztviselők, a választottak földbirtokosok és iparosok, később értelmiségiek voltak. A városi elit egészére is az értelmiségi túlsúly volt jellemző, közülük az ügyvédek és egyéb jogvédettek kerültek be a legnagyobb valószínűséggel. A szerző több értelmezési keretet is kipróbál adatai megvilágítására, végső konklúziója azonban megegyezik a korábban megállapítottakkal: az elitbe kerülés privilégiuma a tulajdonos polgárság és az értelmiség kezében volt ebben a városban. Fontos megfigyelés az is, hogy az elit foglalkozási szerkezetének átalakulása nem csak a határkönek tartott 1929-es reformhoz köthető. Az értelmiség térnyerése ugyan egyértelműen ekkor következett be, arányának növekedése azonban már a tízes évektől, a gazdák szerepének háttérbe szorulásával párhuzamosan megfigyelhető volt.

A városi elit vagyoni viszonyainak feltárására egy nehezen követhető, sok szempontú kutatási módszert választott a szerző. Nem az összes virilis képviselőtestületi tagot vizsgálja, hanem csak azokat a virilis tagokat, akik adókétszerezés nélkül is a listára kerültek volna. Némileg kifogásolható módszerrel a leggazdagabb elittagok adóalapját az évi jövedelmüknek felelteti meg, és ez alapján állítja, hogy a virilis jogon elittagságot nyert személyek között kevés volt a nagypolgári jövedelmű, többségük középpolgári életnívót tudhatott magáénak. A képviselőtestület választott tagjairól még a fentieknél is közvetettebben tudja csak kimutatni, hogy feltételezhetően a kispolgárság felső szegmenséből jöttek. A kép árnyalására tesz kísérletet, amikor a virilis és választott tagok lakóhelyi

megoszlását, részvényvagyonát és részvénytársasági érdekeltségeit – elsősorban a Nyíregyházi Takarékpénztár Egyesület részvényeseit – vizsgálja. Összességében a nyíregyházi elit gazdasági pozíciói az első világháborúig erősödtek, majd fokozatosan gyengültek a kapcsolatok a két elitársaság között, amivel párhuzamosan megnőtt a kapcsolati tőke jelentősége. Magabiztosan, bár az olvasó számára kissé nehezen áttekinthető módon bizonyítja a szerző kiindulási definícióját, mely szerint a gazdasági és a városi elit nem azonos kategóriák, legalábbis ebben a városban nem voltak azok.

Nyíregyházán az elitbe kerülés esélyét a felekezetek foglalkozási viszonyainak és társadalmi háttérének eltérései befolyásolták elsősorban. A városban a felekezeti hovatartozás identitásképző ereje sokkal nagyobb volt, mint a politikai hitvallásé. A kezdetben evangélikus többségű városi elitben a húszas évekig a zsidók arányának növekedése volt jellemző, a két világháború között a megmaradó evangélikus többség mellett folyamatosan erősödött a katolikusok és a reformátusok részvétele. A gazdag zsidók virilis listán való elitbe kerülését a helyi társadalom többségét alkotó evangélikusok, gazdasági lehetőségek híján, közéleti aktivitással kompenzálták. A konfliktus azonban mégsem e két csoport között, hanem a feltörekvő és szintén közéleti szerepre vágyó katolikus polgárság és az evangélikusok között éleződött ki.

Érdekes és vitatható álláspont, amit Takács a pártpolitikai fejezetben állít. Véleménye szerint ebben az esetben nem a várospolitikára kell helyezni a hangsúlyt, hanem az „országos nagypolitika helyi megnyilvánulására” (138). Természetesen itt csak a választott képviselőket vizsgálhatta egy olyan térben, ahol nem volt jelentősége az országos pártoknak, a szerveződések ugyanis elsősorban szakmai alapon jöttek létre.

Az általam legnagyobb várakozással olvasott fejezet a városi elit teljesítményét tárgyaló rész volt. Szerzőnk itt elsőként azt vizsgálja, hogyan válaszolt a képviselőtestület a kihívásokra, milyen volt a város fejlődése. Érdekes megoldás a civil és a hivatalos városfejlesztési tervek összehasonlítása, kár, hogy nem álltak rendelkezésre források a teljes időszakra vonatkozóan. A szerző hangsúlyozza, hogy innen nézve dicsérhető ugyan a városfejlesztés, az értékelésnél azonban nem hagyható figyelmen kívül a korabeli városlakók elégedetlensége.

Takács Tibor a városi elit működésének vizsgálatára azt a módszert választja, amely a probléma megfogalmazását és formálódását tekinti a teljesítmény indikátorának, nyilván azért, mert a közgyűlési jegyzőkönyvek erre vonatkozóan jó forrásoknak bizonyultak. A szerző a teljesítményt a határozatok számán, a képviselőtestület önállóságát a polgármester vagy valamely más hatalmasság betervezésének fogadtatásán méri le, az általában kis számban megjelenő képviselők aktivitását pedig a költségvetési viták hosszával tartja megragadhatónak.

Kissé hosszabban tárgyalja a *hányan vettek részt az ülésen* problematikáját. Nem meglepő, hogy a hivatalból tagok jóval aktívabbnak mutatkoztak, mint a virilis listáról felkerültek. Az aktívák és inaktívák foglalkozási, felekezeti elemzése a fenti aktivitás-inaktivitás minta szerint alakul: az evangélikusok vannak

a legnagyobb számban, mert a választott képviselők között ők vannak túlsúlyban, és mert „őslakosok” lévén őket érdekli legjobban a város sorsa. Továbbá nem azért passzívak a zsidók, mert zsidók, hanem azért, mert elsősorban virilis jogon kerültek a testületbe. Éppen ezért az sem meglepő, hogy a foglalkozási csoportok és a tárgyalt ügyek jellege között nem mutatható ki összefüggés.

A könyv utolsó nagy fejezete az érdekviszonyok feltárására vállalkozik. A szerző érdek- és elitcsoportokat akar megragadni a testületen belül. Politikaiakat nem talál, ezért a nem egyöntetű szavazások elemzésével próbál közelebb jutni a kérdés megválaszolásához. Az alfejezet azonban nem mutat mást, mint azt a természetes megosztottságot, amit előre sejtettünk. Az érdekcsoportok elsősorban a foglalkozási csoportok mentén rajzolódtak ki. Szembenállásukat a foglalkozási érdekellentéteken kívül rendies jellegű ellentétek is meghatározták. A város kevert társadalma nem tudott közös nevezőre jutni, Takács szerint Nyíregyházán „nem volt egységes városi közélet” (225), így következtetése szerint csak a közgyűlés lehetett az a fórum, ahol az érdekek egymásnak feszültek. A városi elit ezért nem képviselhetett egységes városi érdeket, hanem mindvégig az egyes csoportok részérdekeinek hordozója maradt. A húszas évektől kezdve ezek a helyi törésvonalak elhalványultak, s a nyilvánosság számára egyre inkább a pártpolitikai törésvonalak váltak láthatóvá. Az időközben szavazógéppé vált képviselőtestület teljesen elveszítette jelentőségét, az érdemi viták és döntések a szakosztályokban születtek, az itt „véleményezett” javaslatokat a képviselőtestület minden esetben elfogadta. A szakosztályi tagok szerepe felértékelődött, ami a tisztújítások iránti érdeklődést is megmagyarázza.

A könyv befejező alfejezetei csupán ennek a szűkebb körnek, elsőként a szakosztályoknak, aztán a főtisztviselőknek a bemutatására, jellemzőik kutatására szorítkozik, de hogy kik is a címben említett döntéshozók, arra csak később kapunk érdemi választ.

A képviselőtestületi tagok közül legnagyobb eséllyel a választottak kerülhetnek a szakosztályokba. Foglalkozásukra nézve értelmiségiek, ügyvédek voltak, illetve társadalmi presztízsüknek köszönhetően egyházi személyek is felbukkantak itt. A képviselők foglalkozási összetételének ismeretében nem meglepő a megállapítás, hogy ezen a szűkebb csoporton belül is az intelligencia dominált, a gazdák érdekérvényesítő képessége pedig rossz volt. A szakosztályok felekezeti megoszlása ezzel összefüggésben alakult: a gazdák és iparosok alacsony részvétele miatt képviselőtestületi arányaikhoz képest az evangélikusok alul, a katolikusok és a reformátusok felül voltak reprezentálva. A zsidó képviselők viszont ügyvédi praxisuk ellenére sem voltak nagy számban jelen ebben a szűkebb elitcsoportban. Az *elit elitjének* értelmiségiek által dominált csoportja szorosabb gazdasági kapcsolatokkal rendelkezett, mint a képviselőtestületi tagság.

Az összegzés szerint azonban ez a csoport sem volt a képviselőtestületnél aktívabb, itt is kialakult egy kisebb és tevékenyebb véleményformáló csoport, amelyben a városi tisztviselők dominanciája mutatható ki. Ezért nem meglepő az sem, hogy a tanácsi előterjesztések és a szakosztályi vélemények között a legritkább

esetben volt eltérés. Ám a hagyma rétegeinek lehántása ezzel még nem ér véget, Takács Tibor az utolsó fejezetben a döntéseket valóban befolyásoló csoportot keresi. A vizsgálatban azok a főtisztviselők szerepelnek, akiknek hivataluknál fogva képviselőtestületi tagságuk is volt. Összességében a szerző úgy látja, hogy a főtisztviselői kar tagjainak befolyása a helyi uralmi mezőben elfoglalt helyükből és nem anyagi viszonyaikból következett. Nyíregyházán tehát „a lényegi helyi döntések – már a század elején is, idővel [sic!] előrehaladva pedig még inkább – a városháza hivatali szobáiban és nem a közgyűlési teremben dőltek el” (272). Vagyis a városi elit legfontosabb feladatát, a kezdeményezést és a közérdek megfogalmazását, formálását átengedte a bürokrácia kiemelt csoportjának.

Az alapos és körültekintő kutatásból az derül ki, hogy a valódi *döntéshozók* az alaphipotézisben megjelölt csoportnál szűkebb körben keresendők. A szakosztályok tagjai és a főtisztviselői kar képviselőtestületben helyet foglaló tagjai voltak a nyíregyházi városi politika igazi véleményformálói. Éppen emiatt a szerzőben (ahogyan az olvasóban is) felmerül a gondolat: nem kellett volna-e máshol meghúzni a városi elit határait, nem kellene-e a kutatás végén újradefiniálni a fogalmat, felülvizsgálni az alaphipotézist. Takács szerint nincs szükség revízióra, mert az eredeti definícióban foglaltak szerinti döntési jog és a felelősség valóban a képviselőtestület tagjainak kezében volt – az, hogy nem éltek vele, nem kérdőjelezi meg elit voltukat.

Takács Tibor bevezetőben megfogalmazott célját tehát elérte, hiszen megtalálta a valódi döntéshozókat, és azt is meghatározta, hogy a nyíregyházi társadalom mely elemei foglalták el a közösség életét befolyásoló társadalmi pozíciókat. Könyvéből azonban nemcsak az elit összetételét, a hatalom birtokosait ismerhetjük meg, hanem a döntéshozás mechanizmusát is. Irigylésre méltóan sokszínű forrásanyag állt a szerző rendelkezésére, amit a levéltárban otthonosan mozgó kutató mindenre kiterjedő figyelmével dolgozott fel a kötetben.

Eöry Gabriella